

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ УЧНІВ З ПІДРУЧНИКОМ

Ніна БУРИНСЬКА, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту обдарованої дитини НАПН України

Оволодіння знаннями і вміннями з будь-якого навчального предмета неможливе без самостійної роботи учнів з книжкою (підручником, задачником, дидактичним посібником, довідником, словником, науково-популярною літературою).

Формування в учнів уміння працювати з друкованими посібниками починається з організації в класі роботи з підручником, оскільки саме йому належить найголовніша роль у системі засобів навчання. Ще в початковій школі в учнів формуються окремі елементи цього важливого вміння, і виявляються вони в діях під час роботи з підручником за завданням учителя і з його допомогою.

В основній школі розвивається уміння працювати з підручником. Особливо воно помітне під час переходу із класу в клас і досягається шляхом залучення учнів до використання разом з підручником інших навчальних посібників і науково-популярної літератури.

Для успішної організації роботи учнів з підручником учителям необхідно насамперед самому заздалегідь ознайомитися зі змістом навчальної книжки, ретельно проаналізувати її методичний апарат і продумати можливості його використання під час уроку.

Формулювання й роз'яснення законів і закономірностей, понять, правил подається в підручнику основним текстом, часто виділяються спеціальним шрифтом або кольором. Учні повинні знати, що цей матеріал є обов'язковим для засвоєння.

Додатковий або пояснювальний текст, який виконує допоміжну функцію, може бути надрукованим іншим, часто дрібнішим шрифтом. Це можуть бути відомості про життя і наукову діяльність учених, пояснення до виконання дослідів, різні факти, цікаві з пізнавального погляду, але які не є обов'язковими для засвоєння, тощо.

Методичний позатекстовий матеріал підручника – завдання, малюнки, таблиці, інструкції до лабораторних дослідів чи практичних занять – покликаний виконувати різні дидактичні функції. Головне його призначення – сприяти організації засвоєння основного змісту і свідомого застосування учнями здобутих знань у різних зв'язках. За його допомогою організову-

© Буринська Н. М., 2014

ється самостійна робота учнів з підручником і в класі, і вдома, забезпечується контроль якості засвоєння навчального матеріалу і сформованості вмінь.

Розкриттю змісту тексту й свідомому засвоєнню навчального матеріалу сприяє своєчасне звертання учнів до ілюстрацій підручника.

Знати про особливості структури і змісту підручника необхідно не лише вчителю, а й учням. Проте на практиці цьому приділяється не завжди належна увага. Саме тому на уроках часто можна спостерігати, що учні погано орієнтуються в змісті підручника, за яким уже тривалий час працюють; відчуються утруднення, якщо треба знайти потрібний текст за заголовком, а сторінки або номер параграфу не зазначено; не завжди звертають увагу на ілюстрації; часто випускають додатковий текст; майже не виконують зазначені в підручнику домашні практичні роботи; рідко використовують довідкові таблиці, іменний та предметний покажчики.

Такий стан пояснюється тим, що багато хто з учителів вважає, що вміння працювати з книжкою сформоване у школярів ще з початкових класів, і тому в основній школі не приділяють цьому уваги. Це неправильно, оскільки зміст кожного навчального предмета має свою специфіку і розкривається в підручнику за допомогою різних методичних засобів, що далі використовуються в навчальній роботі як учителем, так і учнями.

Як засвідчує практика, вчителі часто розглядають підручник лише як посібник для домашньої роботи учнів після пояснення навчального матеріалу вчителем, а не як джерело знань і засіб навчання в класі. Саме тому бажання учня подивитись у підручник під час уроку деякі вчителі розцінюють як порушення дисципліни. Трапляються випадки, коли, не навчивши учнів користуватися підручником, вчителі рекомендують школярам самостійно підібрати матеріал з додаткової літератури на задану тему. Звичайно на цю роботу учні затрачають багато часу, їхні повідомлення не завжди бувають вдалимими, а письмові звіти, реферати і доповіді залишаються лежати на полицях навчального кабінету.

Уміння працювати з підручником, як і будь-яке інше вміння, не формується в учнів саме по собі. Під час навчання учнів роботи з підручником варто користуватися загальним під-

ходом до формування вмінь: показати зразок дій, закріпити ці знання шляхом відтворення і використання за аналогією на наступних уроках і, нарешті, запропонувати учням завдання, що передбачають самостійне використання здобутих знань і дій.

Організувати роботу з підручником можна майже на кожному уроці, але краще за все почати з перших уроків. Наприклад, починаючи вивчати в 7 класі новий для учнів навчальний предмет «Хімія», необхідно на першому, вступному уроці ознайомити їх з понятійним і методичним апаратом підручника. Погортати разом з учнями підручник, звернути увагу на зміст, поділ навчального матеріалу на розділи і параграфи, висновки до кожного з параграфів, малюнки, таблиці, схеми тощо. Це надасть змогу учням створити певне уявлення про зміст підручника, а головне – зрозуміти, що їм належить вивчати особливе коло явищ, які становлять предмет хімії.

З перших уроків вивчення навчального матеріалу з курсу хімії, оволодіння хімічною мовою потрібно формувати в учнів уміння відбирати з підручника максимальний обсяг наукової інформації, аналізувати її, порівнювати, зіставляти дані, робити самостійні узагальнення і висновки. Наприклад, вивчаючи в 7 класі тему «Прості й складні речовини. Хімічна формула», спочатку слід чітко розмежувати поняття «суміш» і «хімічна сполука», встановити відмінність між цими поняттями. Далі треба відпрацювати поняття про речовини – прості й складні, звернути увагу на способи добування сумішей і складних речовин. Формулювання поняття «хімічна формула» можна запропонувати знайти в підручнику, прочитати його, проаналізувати й запам'ятати.

У такій роботі важлива зміна видів діяльності: спочатку учні слухають вчителя, беруть участь у бесіді, але для подальших міркувань і висновків їм необхідно ознайомитися з цим поняттям під час нетривалої й незначної за обсягом роботи з підручником.

Засвоївши поняття «хімічна формула», учні розглядають особливості хімічної формули простих і складних речовин. Поеднуючи розповідь і бесіду, вчитель допомагає учням з'ясувати відмінність хімічного знака елемента від формули простої речовини, пояснює поняття «індекс». На дошці й у зошитах учні виконують невелику вправу, записують формули простих газуватих речовин O_2 , H_2 , N_2 , а вчитель розповідає про те, які формули мають такі прості речовини, як залізо, цинк, сірка, фосфор, вуглець. Звертається увага на те, що саме треба знати, щоб скласти формулу складної речовини.

Закріплення вивченого здійснюється за допомогою вправ, в яких перевіряється вміння учнів

відрізняти хімічний знак елемента від хімічної формули простої речовини. Учні записують п'ять атомів Гідрогену, дві молекули водню, три молекули кисню, три атоми Оксигену.

Далі розглядають хімічну формулу складної речовини, зазначаючи її якісний і кількісний склад. Потім виконують зворотню вправу: знаючи якісний і кількісний склад речовини, складають її формулу.

Учні опановують хімічну мову поступово. Утруднення, що виникають через особливості цієї мови (символіка, узагальненість, специфічність), долаються ними не одразу. Проте можна відзначити, що після багаторазового звертання до тексту підручника на уроці учні значно швидше засвоюють хімічну мову, і навчання відбувається успішніше, а це значною мірою впливає на формування пізнавального інтересу до хімії як навчального предмета.

Наші спостереження за роботою учнів з текстом підручника з метою формування в них уміння самостійно аналізувати зміст виучуваного, виокремлювати в ньому головне, виконувати роботу репродуктивного і частково творчого характеру дали змогу дійти висновку про те, що на початковому етапі ця робота має проводитися на малих порціях навчального матеріалу – визначеннях, невеликих абзацах, що містять деяке узагальнення, розпізнавальну ознаку чи особливість виучуваного об'єкта. Це дисциплінує думку учня, привчає його уважно, вдумливо вчитуватися в кожне слово, речення.

Таку роботу важливо проводити з усім класом, оскільки при цьому в кожного учня формується вміння працювати в певному темпі. Така дидактична умова має виконуватися завжди. Успішне оволодіння мовою науки, вміння працювати в певному темпі в класі є важливою передумовою раціональної організації навчальної праці й часу школярів на уроці й у подальшому надасть змогу мобільно проводити фронтальні бесіди, використовувати щільне опитування тощо. Так, наприклад, під час вивчення в 7 класі теми «Хімічні явища» роботу з підручником можна організувати таким чином. Спочатку проводиться фронтальна бесіда за вже розглянутим матеріалом, у процесі якої демонструються досліди, що показують особливості фізичних і хімічних явищ, їхні характерні ознаки. Далі під час бесіди учні відповідають на запитання про те, що вивчає хімія, як слід розрізняти фізичні й хімічні явища. Учитель звертає увагу учнів на ті зміни, що відбувалися з речовинами під час продемонстрованих фізичних і хімічних явищ.

Такий підготовчий етап уроку актуалізує раніше здобуті знання. Проте учні ще відчувають утруднення, якщо їм запропонувати дати повну відповідь на запитання про те, які вони знають

ознаки хімічних явищ. Після цього вчитель пропонує звернутися до відповідного параграфа підручника. Учні читають не весь текст параграфа, а за вказівкою вчителя лише ту його частину, в якій йдеться про ознаки хімічних явищ.

Попередньо на дошці записуються або проєктуються на екрані запитання-завдання до тексту цього параграфа, на які учні повинні відповісти. Наприклад: 1. У чому полягає суть хімічних явищ? 2. Укажіть, за якими ознаками можна відрізнити хімічну реакцію від фізичного явища. 3. Назвіть ознаки фізичних явищ. 4. Наведіть приклади використання хімічних явищ. 5. Назвіть умови перебігу хімічних реакцій і поясніть, чому їх треба знати.

Такі запитання-завдання виконують роль логічних опор: з одного боку – розкривають логіку змісту тексту, фіксуючи головні його думки, з іншого боку – слугують для учнів планом відповіді, а для вчителя – засобом контролю.

Виконання такої роботи показує, що не всі учні 7 класу вміють працювати з текстом підручника: одні з них концентрують свою увагу лише на перших етапах роботи, не завжди вміють виокремлювати всі істотні ознаки; інші – відстають у темпі читання тексту й одночасного його осмислювання, що позначається на якості засвоєння змісту.

З метою фіксації головного в понятті, що вивчається, вчитель пропонує класу знайти в тексті параграфа головну думку, яка підтверджує суть хімічної реакції та умови її перебігу. Учні читають увесь текст параграфа, вчитель пропонує їм самостійно скласти таблицю, в якій записати ознаки фізичних і хімічних явищ.

Така навчальна робота поєднує в собі репродуктивну діяльність з елементами творчої (складання таблиці), а спостереження фізичних і хімічних явищ перед вивченням нового матеріалу дає змогу усвідомити головне, формує вміння зіставляти явище, виокремлювати ознаки їхньої відмінності одне від одного, узагальнювати вивчене.

Особливого значення набуває різноманітна робота з підручником під час уроку (з текстом, таблицями, ілюстраціями), що поєднується з хімічними дослідженнями (демонстраційними чи лабораторними), оскільки саме це найбільшою мірою допомагає учням глибоко осмислити й усвідомити зміст вивчаного.

Отже, робота з підручником на уроці – важливий вид навчальної діяльності, що його можна успішно поєднувати з розповіддю вчителя, бесідою, виконанням вправ і хімічним експериментом, але за умови її вправної організації. А для цього слід пам'ятати, що з переходом учнів до наступного класу робота з підручником має бути складнішою й різноманітнішою, поєднувати різні види діяльності, дедалі більше спиратися на хімічний експеримент. Такий підхід до організації роботи з підручником на уроці сприятиме формуванню самостійності учнів і таких важливих якостей хімічних знань, як систематичність, глибина, усвідомленість, міцність тощо; активізуватиме їхню пізнавальну діяльність, викликатиме зацікавленість навчальною роботою, особливо якщо вона поєднуватиме репродуктивну і творчу діяльність, що із часом найчастіше переходить у стійкий інтерес до навчального предмета.

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ

1. Автор подає до редакції рукопис українською мовою обсягом до 20 сторінок формату А4.
2. Автор підписує рукопис, стверджуючи цим достовірність дат, цитат, фактів тощо.
3. Текст рукопису потрібно набрати на комп'ютері (друк з одного боку сторінки, півтора інтервала між рядками, розмір шрифту 14), до нього додати диск.
4. Поля сторінок рукопису: ліве і нижнє – 25 мм, верхнє – 20 мм, праве — 10 мм.
5. Ілюстрації подаються на окремих аркушах.
6. Бібліографія до рукопису має бути складена з додержанням правил стандартів.
7. До рукопису додаються дані про автора (прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, адреса, телефон).
8. Статті, які передбачається використати під час подання до захисту дисертаційних робіт, надсилати з рецензією. Необхідно зазначити УДК, написати трьома мовами (українською, російською, англійською) ім'я і прізвище автора, назву статті, анотацію та ключові слова.
9. Просимо не надсилати одні й ті самі матеріали водночас до нашого журналу та інших видань.

Бажаємо успіхів!